

بسم الله الرحمن الرحيم

يَا مَنْ يَعْلَمُ صَمِيرَ الصَّامِتِينَ

سرشناسه: احمدپور، مهدی، ۱۳۴۵-

عنوان و نام پدیدآور: آشنایی با دانش اخلاق اسلامی / مؤلف مهدی احمدپور؛ ویراستار مهران اسلامی.

مشخصات نشر: قم: مؤسسه فرهنگی هنری اخلاق و تربیت نبوی قم، انتشارات اخلاق و تربیت، ۱۴۰۳.

مشخصات ظاهری: ۲۶۰ ص.؛ ۱۷ × ۲۴ س.م.

شابک: ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۹۱۷۷۲ - ۱ - ۱

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۵۳ - ۲۶۰.

موضوع: اخلاق اسلامی

Islamic ethics

رده‌بندی کنگره: BP۲۴۷/۸

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۶۱

شماره کتابشناسی ملی: ۹۶۸۰۸۹۲

www.EAEP.IR

آشنایی با دانش اخلاق اسلامی

مؤلف: مهدی احمدپور

ناشر: انتشارات اخلاق و تربیت

ویراستار: مهران اسلامی

صفحه‌آرا: ابراهیم همایی

نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۳

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

شماره مسلسل انتشار: ۳۶

شماره مسلسل چاپ اول: ۲۸

انتشارات اخلاق و تربیت

تمامی حقوق نشر مکتوب و الکترونیک اثر متعلق به ناشر است

قم، بلوار شهید صدوقی، خیابان شهید شهبازی، پلاک ۱۳

انتشارات اخلاق و تربیت

تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۹۳۹۲۵۹

همراه: ۰۹۹۴ ۱۱۸ ۷۷۲۷

www.Akhlaqbook.ir

اخلاق بهک

قطب‌نمای مسیر اخلاق و تربیت

انتشارات اخلاق و تربیت

آشنایی با دانش اخلاق اسلامی

مهدی احمدپور

سال ۱۴۰۳

www.Akhlaqbook.ir

تقديم به

خورشيد عالم‌تاب محمّدى

حضرت حجّة بن الحسن العسكرى

عجل الله تعالى فرجه الشريف

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۱
پیش‌گفتار.....	۱۳

درس اول

اهمّیت و ضرورت اخلاق

اهداف درس.....	۱۶
گفتار اول: اهمّیت و ضرورت آگاهی از معارف اسلامی.....	۱۷
گفتار دوم: اهمّیت و ضرورت آگاهی از اخلاق اسلامی.....	۲۰
گفتار سوم: دلائل کم‌توجهی به علم اخلاق اسلامی.....	۲۵

درس دوم

معنا، وجه تسمیه و مقصد دانش اخلاق

اهداف درس.....	۳۲
گفتار اوّل: معنای اخلاق.....	۳۳
گفتار دوم: وجه تسمیه دانش اخلاق.....	۳۹

گفتار سوم: مقصد دانش اخلاق ۴۰

درس سوم

موضوعات، محمولات و مسائل دانش اخلاق

- اهداف درس ۴۶
- گفتار اول: موضوع علم اخلاق و موضوعات مسائل اخلاقی ۴۷
- گفتار دوم: محمولات اخلاقی ۵۱
- گفتار سوم: مسائل اخلاقی ۵۵

درس چهارم

معرفت اخلاقی درجهٔ اول و درجهٔ دوم

- اهداف درس ۶۲
- گفتار اول: معرفت علمی درجهٔ اول و درجهٔ دوم ۶۳
- گفتار دوم: معرفت اخلاقی درجهٔ اول و درجهٔ دوم ۶۶
- گفتار سوم: لزوم آگاهی از هر دو قسم معارف اخلاقی ۶۸

درس پنجم

علم اخلاق اسلامی

- اهداف درس ۷۲
- گفتار اول: علمیت اخلاق اسلامی ۷۳
- گفتار دوم: اسلامیت اخلاق اسلامی ۷۴
- گفتار سوم: دین اسلام و علم اخلاق اسلامی ۷۸

درس ششم

تقسیمات کلان دانش اخلاق

- اهداف درس ۸۴

- گفتار اول: اخلاق دینی و اخلاق غیردینی ۸۶
- گفتار دوم: اخلاق فلسفی، اخلاق عرفانی، اخلاق نقلی و اخلاق تلفیقی ۸۸
- گفتار سوم: اخلاق توصیفی، اخلاق هنجاری، اخلاق تحلیلی و ۹۰

درس هفتم

جایگاه علم اخلاق در طبقه‌بندی علوم

- اهداف درس ۹۸
- گفتار اول: جایگاه دانش اخلاق از دیدگاه اندیشمندان مسلمان ۱۰۰
- گفتار دوم: بررسی همدلانه دیدگاه‌ها ۱۰۷
- گفتار سوم: بررسی نقادانه دیدگاه‌ها ۱۰۹

درس هشتم

منابع اخلاق اسلامی

- اهداف درس ۱۱۸
- گفتار اول: تعریف، تقسیم و تعداد منابع اخلاق اسلامی ۱۱۹
- گفتار دوم: ویژگی‌های منابع اخلاق اسلامی ۱۲۵
- گفتار سوم: روابط منابع اخلاق اسلامی ۱۲۸

درس نهم

مبانی اخلاق اسلامی

- اهداف درس ۱۳۶
- گفتار اول: تعریف و جایگاه مبانی دانش اخلاق اسلامی ۱۳۷
- گفتار دوم: ویژگی‌های مبانی اخلاق اسلامی ۱۳۹
- گفتار سوم: مبانی دانش اخلاق اسلامی ۱۴۱

درس دهم روش اخلاق اسلامی

- اهداف درس..... ۱۵۰
 گفتار اول: تعریف و توصیف و استعمال روش دانش اخلاق ۱۵۱
 گفتار دوم: عوامل مؤثر بر روش دانش اخلاق ۱۵۴
 گفتار سوم: روش‌های اخلاق‌پژوهی اندیشمندان مسلمان ۱۵۷

درس یازدهم مکاتب اخلاق اسلامی؛ مکتب اخلاق فلسفی

- اهداف درس..... ۱۶۶
 گفتار اول: معنای حکمت و فلسفه ۱۶۷
 گفتار دوم: اقسام حکمت و فلسفه ۱۶۹
 گفتار سوم: اهداف حکمت و فلسفه ۱۷۱
 گفتار چهارم: خاستگاه حکمت و فلسفه ۱۷۲
 گفتار پنجم: خاستگاه فلسفه اسلامی ۱۷۴
 گفتار ششم: تعریف اخلاق فلسفی ۱۷۶
 گفتار هفتم: مبانی اخلاق فلسفی ۱۷۷
 گفتار هشتم: تاریخچه اخلاق فلسفی ۱۸۰
 گفتار نهم: میراث اخلاق فلسفی ۱۸۲

درس دوازدهم مکاتب اخلاق اسلامی؛ مکتب اخلاق عرفانی

- اهداف درس..... ۱۹۰
 گفتار اول: معنای عرفان ۱۹۱
 گفتار دوم: اقسام عرفان ۱۹۵
 گفتار سوم: اهداف عرفان ۱۹۷

گفتار چهارم: خاستگاه عرفان.....	۱۹۸
گفتار پنجم: خاستگاه عرفان اسلامی.....	۲۰۰
گفتار ششم: تعریف اخلاق عرفانی.....	۲۰۲
گفتار هفتم: مبانی اخلاق عرفانی.....	۲۰۳
گفتار هشتم: تاریخچه اخلاق عرفانی.....	۲۰۶
گفتار نهم: میراث اخلاق عرفانی.....	۲۰۸

درس سیزدهم

مکاتب اخلاق اسلامی؛ مکتب اخلاق نقلی

اهداف درس.....	۲۱۴
گفتار اول: معنای نقل.....	۲۱۵
گفتار دوم: اقسام نقل.....	۲۱۶
گفتار سوم: اهداف نقل.....	۲۱۷
گفتار چهارم: خاستگاه نقل.....	۲۱۸
گفتار پنجم: خاستگاه نقل اسلامی.....	۲۱۹
گفتار ششم: تعریف اخلاق نقلی.....	۲۲۰
گفتار هفتم: مبانی اخلاق نقلی.....	۲۲۱
گفتار هشتم: تاریخچه اخلاق نقلی.....	۲۲۲
گفتار نهم: میراث اخلاق نقلی.....	۲۲۵

درس چهاردهم

مکاتب اخلاق اسلامی؛ مکتب اخلاق تلفیقی

اهداف درس.....	۲۳۴
گفتار اول: معنای تلفیق.....	۲۳۵
گفتار دوم: اقسام تلفیق.....	۲۳۶
گفتار سوم: اهداف اخلاق تلفیقی.....	۲۳۷

۲۳۸.....	گفتار چهارم. خاستگاه تلفیق.....
۲۳۹.....	گفتار پنجم: خاستگاه تلفیق اسلامی.....
۲۴۰.....	گفتار ششم: تعریف اخلاق تلفیقی.....
۲۴۱.....	گفتار هفتم: مبانی اخلاق تلفیقی.....
۲۴۶.....	گفتار هشتم: تاریخچه اخلاق تلفیقی.....
۲۴۸.....	گفتار نهم: میراث اخلاق تلفیقی.....
۲۵۳.....	فهرست منابع.....

◆ سخن ناشر

آموزه‌های اسلامی فرصت زندگی خوب و متعالی را برای انسان‌ها ایجاد کرده است. در طول تاریخ، اسلام‌شناسان بسیاری در راه تبیین آموزه‌های اسلامی، متناسب با نیازهای جامعه تلاش کردند. با این وجود انقلاب اسلامی، فرصت ویژه‌ای را در اختیار دانشمندان علوم اسلامی قرار داد تا آموزه‌های ناب را از دریای معارف قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام استخراج کنند و در اختیار جامعه علمی و عموم مردم قرار دهند. در این راستا یکی از مهم‌ترین عرصه‌ها، تدوین و ترویج علوم انسانی با رویکرد اسلامی است و امروزه بسیاری از دانشمندان و اسلام‌شناسان دغدغه تدوین علوم انسانی با رویکرد اسلامی دارند.

از اهداف انتشارات اخلاق و تربیت، چاپ و انتشار آثار و پژوهش‌های بنیادین و کاربردی در راستای توسعه اخلاق و روان‌شناسی و مشاوره با رویکرد اسلامی است که تا کنون با همت اساتید، پژوهشگران و دانش‌پژوهان در این حوزه، کتاب‌های متعددی به زیور طبع آراسته و در اختیار جامعه علمی و عموم مردم قرار داده است.

کتاب پیش رو، با عنوان *آشنایی با دانش اخلاق اسلامی* نمونه‌ای از همین آثار است که با تلاش استاد ارجمند جناب حجت الاسلام و المسلمین مهدی احمدپور نگارش یافته است.

این کتاب در راستای احساس نیاز بیش از پیش امت اسلامی به آشنایی بیشتر با اسلام و معارف اسلامی و با هدف معرفی دانش اخلاق اسلامی از منظر علم‌شناختی به نگارش درآمده و در اختیار علاقه‌مندان آشنایی با این بخش از معارف اسلامی قرار می‌گیرد. انتشارات اخلاق و تربیت، توفیق روزافزون نویسنده محترم را از خداوند متعال خواستار است.

قم مقدس

انتشارات اخلاق و تربیت

♦ پیش‌گفتار

از بالاترین و والاترین حوزه‌هایی که لازم است به طور همگانی مورد تعلیم و تعلّم قرار گیرد، علوم معنوی اسلامی است، از قبیل علم اخلاق و تهذیب نفس و سیر و سلوک الی الله که جهاد اکبر می‌باشد^۱... حوزه‌های علمیه همزمان با فراگرفتن مسائل علمی به تعلیم و تعلّم مسائل اخلاقی و علوم معنوی نیازمندند... و برنامه‌های اخلاقی و اصلاحی، کلاس تربیت و تهذیب، آموختن معارف الهیه که مقصد اصلی بعثت انبیا علیهم‌السلام می‌باشد، باید در حوزه‌ها رایج و رسمی باشد. متأسفانه در مراکز علمی به این گونه مسائل لازم و ضروری کمتر توجه می‌شود... و بیم آن است که... بحث و تحقیق در مسائل مقدماتی، مجالی برای پرداختن به مسائل اصلی و اساسی که مورد عنایت قرآن کریم و نبی اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و سایر انبیا و اولیا علیهم‌السلام است باقی نگذارد^۲... چطور علم فقه و اصول به مدرّس نیاز دارد... برای هر علم و صنعتی در دنیا استاد و مدرس لازم است... لکن علوم معنوی و اخلاقی که هدف بعثت انبیا و از لطیف‌ترین و دقیق‌ترین علوم است به تعلیم و تعلّم نیازی ندارد و خودرو و بدون معلم حاصل می‌گردد؟ کراراً شنیده‌ام سیّد جلیلی، معلّم اخلاق و معنویات استاد فقه و اصول، مرحوم شیخ انصاری، بوده است.^۳

۱. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۸)، صحیفه نور، ج ۲۲، ص ۴۲۶.

۲. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۸)، جهاد اکبر، ص ۱۱-۱۲.

۳. همان، ص ۲۳-۲۴.

بررسی میراث علمی مسلمانان، نشان‌دهنده این واقعیت است که در میان حوزه‌های سنتی علوم اسلامی-یعنی: کلام و فقه و اخلاق اسلامی-حوزه علمی اخلاق، با وجود نیاز مبرم آحاد امت اسلامی، جذابیت‌های خاص مباحث اخلاقی برای توده مردم و تأثیرهای اساسی آن در سعادت فرد و جامعه، هیچ‌گاه به اندازه دو حوزه علمی فقه و کلام، توسعه نیافته و همانند آن دو در کانون توجه علمی اندیشمندان مسلمان قرار نگرفته است.

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران به رهبری حضرت آیت الله العظمی امام خمینی رحمته الله و احساس نیاز بیش از پیش امت اسلامی به آشنایی بیشتر با اسلام و معارف اسلامی، زمینه مساعدی برای پرداختن به این مهم فراهم آمده است.

این کتاب در همین راستا و به هدف معرفی دانش اخلاق اسلامی از منظر علم‌شناختی به نگارش درآمده و در اختیار علاقه‌مندان آشنایی با این بخش از معارف اسلامی قرار می‌گیرد.

در پایان از همه برادران عزیز و گران‌قدری که هر کدام به نوعی، بنده را در پدید آوردن این اثر یاری و مساعدت فرمودند تقدیر و تشکر می‌کنم، از اساتید معظم: جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مهدی علیزاده، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدرضا کریمی، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مسعود آذربایجانی، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر ناصر فلاحیان، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدجواد زارعان و مسئولین محترم انتشارات اخلاق و تربیت (دامت برکاتهم).

و سلام و درود می‌فرستم به روح بلند آیت بزرگ الهی، حضرت امام خمینی رحمته الله و خیل مجاهدان راه خدا و شهیدان والامقامی که با جهاد خالصانه و شهادت مظلومانه خویش آزادی و عزت و امنیت و امکان آشنایی با معارف نورانی اسلام عزیز را برای ما به ارمغان آوردند.

اللَّهُمَّ إِنَّا نَشْكُو إِلَيْكَ فَقْدَ نَبِيِّنَا وَ غَيْبَةَ وَلِيِّنَا وَ كَثْرَةَ عَدُوِّنَا وَ قِلَّةَ عَدَدِنَا وَ شِدَّةَ الْفِتَنِ بَيْنَنَا وَ تَظَاهِرِ الزَّمَانِ عَلَيْنَا فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَعِنَّا عَلَى ذَلِكَ بِفَتْحٍ مِنْكَ تُعَجِّلُهُ وَ بَصُرٍ تَكْشِفُهُ وَ نَصْرٍ تُعِزُّهُ وَ سُلْطَانٍ حَقٍّ تُظْهِرُهُ وَ رَحْمَةٍ مِنْكَ تُجَلِّلُنَاهَا وَ عَافِيَةٍ مِنْكَ تُلَبِّسُنَاهَا بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

درس اول
اهمّیت و ضرورت اخلاق

اهداف درس ✓

هدف از این درس، پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

- * اساساً چرا باید علوم اسلامی را بیاموزیم؟
- * فراگیری اخلاق اسلامی چه ضرورتی دارد؟
- * اگر اخلاق واقعاً مهم است، پس چرا به اندازه سایر علوم اسلامی رشد نکرده است؟

گفتار اول

اهمیت و ضرورت آگاهی از معارف اسلامی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الر. كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ.^۱

این قرآن، کتابی است که ما بر تو فرستادیم تا مردم را به امر خدایشان از ظلمات - جهل و کفر - بیرون آری و به نور رسانی و به راه خدای مقتدر ستوده صفات رهسپار نمایی.

رأس امور، این معارف اسلامی است و اگر او درست بشود همه کارها درست می‌شود.^۲ معارف، دو گونه ارزش دارد: یک ارزش آن ارزش عملی است که اصلاً خط مشی انسان را تغییر می‌دهد. ارزش دیگر آن، جنبه مافوق عملی آن است. و آن این است که (با تصحیح و تکمیل افکار و عقاید انسان، اصلاً خود انسان را تغییر می‌دهد، زیرا بر اساس قاعده فلسفی اتحاد عاقل و معقول): «انسان همان چیزی است که می‌اندیشد». هر انسانی در واقعیت خودش یک کتاب است. اگر انسان درست بیندیشد کتابی صحیح است و اگر غلط بیندیشد یک کتاب مغلوط است و اصلاً انسان نیست.^۳

انسان موجودی حقیقت‌جو، کمال‌طلب و اجتماعی است و به اقتضای برخورداری از همین سه خصلت طبیعی، در طول تاریخ حیاتش بر این گره خاکی، همواره به دنبال این بوده است که:

۱. ابراهیم، ۱.

۲. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۸)، صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۲۹۷.

۳. ر.ک: مطهری، مرتضی (۱۳۸۷)، مجموعه آثار، ج ۲۸، ص ۲۶۹-۲۷۲.

اول: خودش و پدیده‌های عالم را به‌درستی بشناسد و به تفسیر منطقی و راضی‌کننده‌ای از علت وجود خودش و آنها، معنای مرگ و هدف زندگی دست یابد و از تاریکی نادانی و تحیر فکری بیرون آید؛

دوم: برنامه عملی و صراط مستقیمی را بیابد که او را از نقصان و تباهی‌های رهاشد و به ساحل نجات و بهشت کمال و سعادت برساند؛

سوم: رهبران عادل و پیشوایان صالح و قابل اعتمادی پیدا کند که او و جامعه را در طریق سعادت، هدایت و راهبری نمایند؛ انسان‌های کاملی که آگاهی و استقامت لازم بر آن طریق مستقیم داشته باشند و بتواند با خاطری آسوده آنان را در زندگی فردی، الگو و اسوه و در زندگی اجتماعی، رهبر و مقتدای خویش قرار دهد و در سایه هدایت و راهبری ایشان به قله‌های کمال و سعادت مادی و معنوی، دست پیدا کند.

خداوند متّان با فرستادن پی‌درپی کتاب‌های آسمانی و رسولان مکرم الهی، همواره آدمی را در این جستار مقدس و دست‌یابی به جهان‌بینی صحیح، یافتن راه و شناخت راهبر، یاری و هدایت فرموده است. این جست‌وجوی مقدّس امروزه نیز ادامه دارد و انسان معاصر که از سرگشتگی فکری، انحطاط اخلاقی و گم کردن هدف و معنای زندگی به ستوه آمده، شاید بیش از هر زمان دیگر به دنبال نظام علمی و برنامه عملی قابل اعتمادی است که صریح و روشن، معقول و مستدل، امیدبخش و حرکت‌آفرین و منطبق با حق و حقیقت باشد و او را از این حیرت علمی و عملی فراگیر و نابودکننده نجات بخشد و با ارائه راهنمایی، اسوه و هدایت یافته در مسیر رسیدن به سعادت مادی و معنوی، رهبری نماید.

برای ما مسلمانان (بر اساس ادله محکم عقلی و نقلی که در علم کلام به اثبات رسیده است) تردیدی وجود ندارد که آن نظام علمی و عملی مطلوب و نجات‌بخش، اسلام عزیز و آن پیشوایان کامل و رهبران صالح، رسول خدا ﷺ و جانشینان حقیقی ایشان‌اند. پیشوای مسلمانان و آزادگان دوران ما، امام خمینی رحمته‌الله‌علیه نیز بر اساس شناخت عمیق اسلام از یک سو و درک صحیح واقعیات امروز جامعه بشری از سوی دیگر، در تصریح به همین معنا بود که فرمود:

امروز جهان، تشنه فرهنگ اسلام ناب محمدی است.^۱
بر این اساس، شناخت فرهنگ عالی و نورانی اسلام، مقدمه علمی نجات و سعادت و
پیمودن صراط مستقیم هدایت است و این حقیقت، ایجاب می‌کند که طالبان حق و
حقیقت، خصوصاً آنان که در راه کسب علوم اسلامی قدم گذاشته و کوله‌بار مبارزه با جهل
و جاهلیت را بر دوش گرفته‌اند، از هیچ تلاشی در راه درک حقایق ناب و نورانی اسلام
عزیز، دریغ نورزند.

۱. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸)، صحیفه نور، ج ۲۰، ص ۲۳۶.

گفتار دوم

اهمیت و ضرورت آگاهی از اخلاق اسلامی

افزون بر ادله متعدد عقلی و نقلی که اهمیت و ضرورت آگاهی از معارف اسلامی را به طور کلی اثبات می‌کند،^۱ دلایل دیگری نیز وجود دارد که بر لزوم توجه ویژه علمی و عملی به حوزه اخلاق اسلامی دلالت می‌کند و برخی از مهم‌ترین آنها از این قرارند:

🔍 دلیل اول. اهتمام ویژه قرآن کریم به مقوله اخلاق

کتاب خدا کتاب معرفت و اخلاق و دعوت به سعادت و کمال است.^۲

بخش قابل توجهی از آیات قرآن کریم به مباحث اخلاقی اختصاص دارد. قرآن کریم در آیات متعددی «تزکیه» - به معنای تهذیب نفس از اخلاق رذیله - را از اهداف اصلی خداوند متعال فرستادن پیامبران و کتاب‌های الهی دانسته، همگان را به پذیرفتن این دعوت، تشویق نموده و برکات پذیرش این دعوت و عواقب ناگوار عدم پذیرش آن را یادآور شده است، در آیاتی از قبیل:

«لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ

۱. مثل قوله تعالى: «إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»، (یوسف، ۲) و مثل روایت امام صادق (ع): «تَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ فَإِنَّهُ مَن لَّمْ يَتَفَقَّهُ مِنْكُمُ فِي الدِّينِ فَهُوَ أَعْرَابِيٌّ»، (کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۳۱)، کافی، ج ۱، ص ۷۴، ح ۷).

۲. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۷)، آداب الصلوة، ص ۱۹۳.

الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ»^۱ و «وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا. وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَاها. وَالنَّهَارُ إِذَا جَلَاها. وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَاهَا. وَالسَّمَاءُ وَمَا بَنَاهَا. وَالْأَرْضُ وَمَا طَحَاهَا. وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا. فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا. قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا. وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا»^۲ و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَّى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا»^۳ و «إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أَخْفِيهَا لِتُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى. فَلَا يَصُدُّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَتَرْدَى»^۴

🔍 دلیل دوم. اهتمام ویژه پیامبر و اهل بیت (علیهم‌السلام) به مقوله اخلاق

پیغمبر اکرم و اهل بیت مکرم او «صلوات الله علیهم» تمام عمر خود را در بسط احکام و اخلاق و عقاید صرف نمودند و یگانه مقصد آنها نشر احکام خدا و اصلاح و تهذیب بشر بوده و هر قتل و غارت و ذلت و اهانتی را در راه این مقصد شریف سهل شمردند و از اقدام باز نماندند.^۵

به دلیل اهتمام ویژه پیشوایان دین به مقوله اخلاق، حجم عظیمی از اخبار و احادیثی که از ایشان به دست ما رسیده، مستقیماً یا غیرمستقیم، حاوی مطالب مهم اخلاقی است و مضامین بسیاری از زیارات، ادعیه، خطبه‌ها، نامه‌ها و وصایای قصار ایشان (علیهم‌السلام) به وضوح رنگ و بوی اخلاقی دارد، مواردی از قبیل:

❖ «صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ، أَشْهَدُ أَنَّكَ عَبْدُ اللَّهِ وَ أَمِينُهُ بَلَغْتَ نَاصِحاً وَ أَدَيْتَ أَمِيناً وَ قُتِلْتَ صَدِيقاً وَ

مَضِيَّتَ عَلَى يَقِينٍ، لَمْ تُؤْثِرْ عَمِيَّ عَلَى هُدًى وَ لَمْ تَلِ مِنْ حَقِّي إِلَى بَاطِلٍ»^۶

❖ «اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا تَوْفِيقَ الطَّاعَةِ وَ بُعْدَ الْمُعْصِيَةِ وَ صِدْقَ النَّيَّةِ وَ عِزَّانَ الْحُرْمَةِ وَ أَكْرَمَنَا بِالْهُدَى

۱. آل عمران، ۱۶۴.

۲. شمس، ۱-۱۰.

۳. نور، ۲۱.

۴. طه، ۱۵-۱۶.

۵. موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۸۴)، شرح جهل حدیث، ص ۵۷۶.

۶. سید بن طاووس، علی بن موسی (۱۳۷۶)، الإقبال إلى الأعمال الصالحة، ج ۲، ص ۲۷۳.

وَ الْإِسْتِقَامَةِ وَ سَدِّدْ أَلْسِنَتَنَا بِالصَّوَابِ وَالْحِكْمَةِ وَامْلَأْ قُلُوبَنَا بِالْعِلْمِ وَالْمَعْرِفَةِ وَ طَهِّرْ بُطُونَنَا مِنَ الْحَرَامِ وَالشُّبْهَةِ وَ اكْفُفْ أَيْدِيَنَا عَنِ الظُّلْمِ وَالسَّرِقَةِ وَ اغْضُضْ أَبْصَارَنَا عَنِ الْفُجُورِ وَالْحِيَاثَةِ وَ اشْدُدْ أَسْمَاعَنَا عَنِ اللَّغْوِ وَالْغِيْبَةِ»^۱

✽ «وَلَوْ رَخَّصَ اللَّهُ فِي الْكِبَرِ لِأَحَدٍ مِنْ عِبَادِهِ لَرَخَّصَ فِيهِ لِحَاصَّةِ أَنْبِيَائِهِ وَ أَوْلِيَائِهِ وَ لَكِنَّهُ سُبْحَانَهُ كَرِهَ إِلَيْهِمُ التَّكَاثُرَ وَ رَضِيَ لَهُمُ التَّوَاضُعَ فَالْصُّفُوفُ بِالْأَرْضِ خُدُودُهُمْ وَ عَقَرُوا فِي التُّرَابِ وَجُوهَهُمْ وَ خَفَّضُوا أَجْنِحَتَهُمْ لِلْمُؤْمِنِينَ»^۲

✽ «وَلَقَدْ قَرَنَ اللَّهُ بِهِ ص مِنْ لَدُنْ أَنْ كَانَ فَطِيماً أَعْظَمَ مَلَكٍ مِنْ مَلَائِكَتِهِ يَسْلُكُ بِهِ طَرِيقَ الْمَكَارِمِ وَ مُحَاسِنِ أَخْلَاقِ الْعَالَمِ لَيْلَهُ وَ نَهَارُهُ وَ لَقَدْ كُنْتُ أَتَّبِعُهُ اتِّبَاعَ الْفَصِيلِ أَتْرُأُ مَهْ يَرْفَعُ لِي فِي كُلِّ يَوْمٍ مِنْ أَخْلَاقِهِ عِلْماً وَ يَأْمُرُنِي بِالِاقْتِدَاءِ بِهِ»^۳

✽ «يَا بُنَيَّ، اجْعَلْ نَفْسَكَ مِيزَاناً فِيمَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ غَيْرِكَ فَأَحِبِّ لِعَيْرِكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ وَ اكْرَهُ لَهُ مَا تَكْرَهُ هَا وَ لَا تَظْلِمَ كَمَا لَا تُحِبُّ أَنْ تُظْلَمَ وَ أَحْسِنْ كَمَا تُحِبُّ أَنْ يُحْسَنَ إِلَيْكَ وَ اسْتَفْبِحْ مِنْ نَفْسِكَ مَا تَسْتَفْبِحُهُ مِنْ غَيْرِكَ وَ ارْضَ مِنَ النَّاسِ بِمَا تَرْضَاهُ لَهُمْ مِنْ نَفْسِكَ»^۴

🔍 دلیل سوم. وجوب فراگیری اخلاق در اسلام

رسول خدا ﷺ با خطاب «طلب العلم فريضة على كل مسلم»^۵ طلب علم را بر هر مسلمانی واجب فرمود و با خطاب «إِنَّمَا الْعِلْمُ ثَلَاثَةٌ: آيَةٌ مُحْكَمَةٌ أَوْ فَرِيضَةٌ عَادِلَةٌ أَوْ سُنَّةٌ قَائِمَةٌ وَ مَا خَلَاهُنَّ فَهُوَ فَضْلٌ»^۶ مصادیق علوم واجب‌التعلیم - یعنی علومی که دانستن آنها مفید

۱. کفعمی، ابراهیم بن علی (۱۴۰۵)، المصباح، ص ۲۸۰.

۲. الشریف الرضی، محمد بن حسین (۱۳۷۴)، نهج‌البلاغه (صبحی صالح)، خطبه ۱۹۲.

۳. همان.

۴. الشریف الرضی، محمد بن حسین (۱۳۷۴)، نهج‌البلاغه (صبحی صالح)، نامه ۳۱.

۵. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، الکافی، ج ۱، ص ۷۲، ح ۱.

۶. همان، ص ۷۶، ح ۱. مولی احمد نراقی رحمه الله در این باره می‌نویسد: فَسَّرَتْ «الآيَةُ الْمُحْكَمَةُ» بِأَصُولِ الْعُقَائِدِ الَّتِي بَرَاهِينُهَا الْآيَاتُ الْمُحْكَمَاتُ وَ «الْفَرِيضَةُ الْعَادِلَةُ» بِفَضَائِلِ الْأَخْلَاقِ وَ عَدَالَتِهَا كُنَايَةً عَنْ تَوَسُّطِهَا وَ «السُّنَّةُ الْقَائِمَةُ» بِشَرَائِعِ الْأَحْكَامِ وَ مَسَائِلِ الْحَالِ وَ الْحَرَامِ. (نراقی، مولی احمد بن محمد مهدی (۱۳۷۵)، عوائد الأيام، ص ۵۵۱، عائدۀ ۵۴)

و نجات‌بخش و ندانستن آنها مضرّ و باعث هلاکت انسان است- را مشخص فرمود و اخلاق را در ردیف این علوم قرار داد.

اهل بیت علیهم‌السلام نیز به تبع رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، به علم‌آموزی مسلمانان و خصوصاً به تعلیم و ترویج آموزه‌های اخلاقی و تربیتی اسلام عزیز، عنایت ویژه داشتند؛ چنان‌که امیرمؤمنان، امام علی علیه‌السلام با حدیث «رَأْسُ الْعِلْمِ التَّمْيِيزُ بَيْنَ الْأَخْلَاقِ وَ إِظْهَارُ مَحْمُودِهَا وَ قَمْعُ مَذْمُومِهَا»^۱ اخلاق را در رأس علوم دیگر قرار داد و با جمله «أَعَدَى عَدُوَّ الْمَرْءِ غَضَبُهُ وَ شَهْوَتُهُ فَمَنْ مَلَكَهُمَا عَلَتْ دَرَجَتُهُ وَ بَلَغَ غَايَتُهُ»^۲ دلیل قرارگرفتن اخلاق در آن رتبه بلند را بیان فرمود.^۳

❖ دلیل چهارم. نقش اساسی اخلاق در سعادت انسان

خدا می‌داند که این اصطلاحات هرچه زیاده‌تر شد اگر تهذیب نفس در کار نباشد به ضرر دنیا و آخرت جامعه مسلمین تمام می‌شود. اصطلاحات اثری ندارد. علم توحید اگر چنانچه مشفوع نباشد با صفای نفس، همان علم توحید برای انسان وبال خواهد شد، چه بسا اشخاصی که عالم به علم توحید بودند و منحرف کردند طوایفی را.^۴

موضع‌گیری درونی و واکنش بیرونی انسان در برابر مسائل خُرد و کلان فردی و اجتماعی، تابع دو عامل اساسی: «بینش‌ها و گرایش‌ها» یا همان «عقاید و اخلاق» اوست و در این میان، عامل دوم از قدرت بیشتری برخوردار است، زیرا اولاً؛ با وجود اخلاق و امیال صحیح، می‌توان باورهای اشتباه را اصلاح و شناخت‌های ناقص را کامل و آگاهی‌های مفید و مورد نیاز را کسب کرد، اما در صورتی که اخلاق و امیال انسان، فاسد و ناپسند باشد، تغییر و اصلاح آنها صرفاً با استفاده از علم و آگاهی بسیار مشکل بلکه غیرممکن است. ثانیاً؛ اگر اخلاق و تعلقات انسان، درست نباشد علوم و اطلاعات او بی‌نتیجه می‌ماند، اما اگر امیال و تعلقات انسان درست باشد، علم و آگاهی او نیز مفید واقع می‌شود و موضع‌گیری درونی و واکنش بیرونی انسان در مواجهه با مسائل مختلف نیز درست می‌شود.

۱. قمی آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰)، غررالحکم و درر الکلم، ح ۵۲۶۷.

۲. همان، ح ۳۲۶۹.

۳. شبر، سید عبدالله (۱۳۸۳)، الاخلاق، ص ۴۵-۴۶.

۴. موسوی خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸)، صحیفه نور، ج ۲، ص ۱۸.

بر این اساس، تهذیب نفس و تخلّق عملی به فضائل اخلاقی، شرط لازم سعادت‌مندی آدمی است و او را در کسب شناخت‌های لازم و عقاید صحیح و برخورد متعهدانه با آنها یاری می‌رساند.

🔪 دلیل پنجم. تجارب فراوان فردی و اجتماعی

تجارب شخصی هریک از ما، تجربه تاریخی امت اسلامی و تجربه‌های تاریخی همه جوامع بشری، گویای این واقعیت و حامل این پیام مهم‌اند که هر فرد یا جامعه‌ای که از ارزش‌های اخلاقی فاصله بگیرد، به اندازه همان فاصله، دچار انحطاط و تباهی می‌شود و از رسیدن به سعادت باز می‌ماند؛ اگرچه از نظر امکانات مادی، بسیار دارا و در علوم و فنون مختلف، قدرتمند و توانا باشد.^۱ این واقعیت را همه جوامع بشری پذیرفته و با استفاده از قالب‌های مختلف هنری زنده نگاه داشته‌اند.

۱. نمونه‌ای تاریخی: در سال ۹۲ قمری، موسی بن نصیر (حاکم مسلمان شمال آفریقا) با لشکری ۷ هزار نفری به فرماندهی طارق بن زیاد، شبه جزیره ایبری (اسپانیا و پرتغال) را فتح کرد و به خاک فرانسه رسید و حکومت اسلامی اندلس را در آنجا برقرار کرد که تا سال ۸۹۷ قمری، به طول انجامید. لاین پل، مستشرق انگلیسی می‌نویسد: اسپانیا هشت قرن در دست مسلمانان بود و نور تمدن آن، اروپا را نورانی ساخته بود. در متون تاریخی از دو عامل «اختلاف» و «تفرقه» و روی آوردن حاکمان و بسیاری از مردم به بی‌تقوایی و بی‌بندوباری، به عنوان مهم‌ترین عوامل تباهی و سقوط حکومت اسلامی در اندلس یاد شده است. (ر.ک: آیتی، محمدابراهیم (۱۳۴۳)، *اندلس یا تاریخ حکومت مسلمین در اروپا*، ص ۱۴ و ۱۳۵ و ۱۸۹).